

Лариса Петренко, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Інституту професійно-технічної освіти НАПН України

ДІАГНОСТИКА ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕФЛЕКСІЇ КЕРІВНИКІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті висвітлені порівняльні дані діагностики педагогічної рефлексії керівників професійно-технічних навчальних закладів як прояву високого рівня мислинневих процесів та важливого показника сформованості особистісно-ціннісного компоненту їхньої інформаційно-аналітичної компетентності.

Ключові слова: керівник, професійно-технічний навчальний заклад, інформаційно-аналітична компетентність, педагогічна рефлексія.

Лариса Петренко

ДИАГНОСТИКА ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

В статье отображены сравнительные данные диагностики педагогической рефлексии руководителей профессионально-технических учебных заведений как проявления мыслительных процессов на высоком уровне и показателя сформированности личностно-ценностного компонента их информационно-аналитической компетентности.

Ключевые слова: руководитель, профессионально-техническое учебное заведение, информационно-аналитическая компетентность, педагогическая рефлексия.

Larisa Petrenko

VOCATIONAL SCHOOL LEADERS' PEDAGOGICAL REFLECTION DIAGNOSTICS

The article represents the comparative data of vocational school leaders' pedagogical reflection assessment as a display of higher cogitativity as well as the index of personal attitudes component development of their information and analytical competence.

Keywords: leader, vocational school, information and analytical competence, pedagogical reflection.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності управління професійно-технічним навчальним закладом у сучасній соціально-економічній ситуації вимагає активізації суб'єктної позиції і творчого потенціалу керівника. Одним із внутрішніх джерел його активності як суб'єкта професійної діяльності слід розглядати рефлексію. Саме вона надає процесу професійного розвитку в галузі управлінської діяльності суб'єктивно значущу цінність. Водночас аналіз інформаційно-аналітичної діяльності, яка лежить в основі підготовки й прийняття управлінських рішень, свідчить про існування проблеми розвитку професійної рефлексії керівника професійно-

технічного навчального закладу. В основному це відображається в прагненні до збереження старих моделей управління, звичної практики підготовки та прийняття управлінських рішень, використання традиційних методів, засобів і прийомів роботи з інформацією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема рефлексії розглядається в контексті науково-природничих досліджень вищих пізнавальних процесів і процесів цілепокладання, про що свідчать наукові праці П. Анохіна, Н. Берштейна, В. Бехтерева, О. Лурії, І. Сеченова. Близькими до цих праць є роботи психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна. У педагогіку поняття «рефлексії» активно увійшло лише в останнє десятиліття, а тому ще не одержало достатнього наукового розвитку. Проте вже відомі концепції Л. Лідак, А. Маркової, С. Степанова, що вказує на зростання інтересу педагогічної науки до феномену рефлексії в контексті саморозвитку фахівців різних професій. Питання розвитку професійної рефлексії в системі післядипломної освіти висвітлюються в наукових працях І. Ісаєва, Ю. Кулюткіна, Л. Яковлевої. Методика діагностики педагогічної рефлексії розроблена та апробована О. Калашніковою.

Метою статті є вивчення рівня сформованості педагогічної рефлексії керівників професійно-технічних навчальних закладів у контексті розвитку інформаційно-аналітичної компетентності, висвітлення та аналіз одержаних результаті .

Виклад основного матеріалу. В сучасних наукових розробках проблема рефлексії розглядається при вивченні теоретичного мислення, процесів комунікації та кооперації, що зумовлює необхідність розуміння справжніх основ сумісних дій та їх координації; самосвідомості особистості, пов'язаною з проблемою формування, виховання і самовиховання молодого покоління. Окреслені аспекти віддзеркалюють управлінську діяльність керівників професійно-технічних навчальних закладів, адже рефлексія безпосередньо виконує контрольну функцію. Вона завершує акт мислення

«оцінкою та рефлексивною перевіркою передбачуваних причинно-наслідкових зв'язків і способів вирішення проблеми», тим самим «бере участь у регулюванні програм життєдіяльності людини» [3, с. 50].

Водночас ученими рефлексія розглядається як особистісна якість і найважливіший чинник розвитку особистості, формування її культури і професіоналізму. Вочевидь, сутнісні характеристики рефлексії визначають її провідне місце в структурі особистості управлінця. Підтвердженням цьому є поліфункціональність діяльності керівника професійно-технічного навчального закладу: він несе відповідальність за якість професійної підготовки кваліфікованих робітників, фізичний розвиток учнів і збереження їхнього здоров'я, матеріально-технічний і фінансовий стан підпорядкованого йому навчального закладу. Йому доводиться працювати в умовах жорстких часових обмежень, хронічної інформаційної невизначеності, наявності високої відповідальності за кінцеві результати, нерегламентованості праці, постійної нестачі ресурсів, виникнення екстремальних (стресових) ситуацій. В нього постійно виникає необхідність одночасного виконання багатьох дій і розв'язання різних завдань, прийняття управлінських рішень при суперечливості нормативних (у тому числі і законодавчих) приписів, їх невизначеності, а в багатьох випадках відсутності або несформульованості критеріїв ефективної діяльності [4]. Безсумнівно, специфіка управлінської діяльності керівника професійно-технічного навчального закладу зумовлює доцільність рефлексії власної діяльності та рефлексії взаємодії суб'єктів управління. В такому разі керівник розвиває не тільки себе самого, але й активізує розвиток педагогічного колективу, спрямовує його на підвищення якості навчально-виховного процесу, створює умови для саморозвитку підлеглих, що потребує активізації його суб'єктної позиції та творчого потенціалу.

У ракурсі заявленої нами теми доцільно розглянути контекстні підходи до вивчення феномену «рефлексія» як похідної в аналізі проблеми свідомості

та смислового центру усієї людської реальності [5, с. 199]. Вивчення рефлексії вченими здійснюється в контексті:

- розв’язання різних мислинських завдань (виявлення умов усвідомлення системи власних дій та їх основ), спрямованості мислення на самого себе, власні процеси і продуктивність;

- комунікацій і сумісної діяльності (виявлення умов рефлексивного виходу в позицію «над» і «зовні»), коли відбуваються імітаційні і організаційно-діяльнісні ігри, розв’язання проблем у колективі, вибудовуються взаємовідносини в організаційних системах, де найбільш ефективно демонструється сама практика породження рефлексивних процесів, виявляються умови їх виникнення і функціонування;

- самовизначення суб’єкта у власному уявленні про себе (встановлення внутрішніх орієнтирів і способів розмежування «Я» і «не-Я»); соціальне буття людини, що потребує розвинутого уміння «вписатися», скоординувати свою дію з діями інших людей [там саме].

Слід зазначити, що процес рефлексії в загальному вигляді розглядають як проблему визначення свого способу життя. В цьому ракурсі вченими В. Слободчиковим та Є. Ісаєвим визнано два основних способи існування людини: *перший* – це, коли життя не виходить за межі безпосередніх зв’язків, в яких живе людина (родинні, коло друзів, соціум тощо), тобто життя протікає як природній процес, свідомість «розчиняється в наявності буття». Цим зумовлено функціонування *зовнішньої рефлексії*, що формує феноменальний шар свідомості, заповнений багаточисельними ритуалізованими структурами, продуктами колективної свідомості, які сприймаються як зміст свого «Я»; *другий* – це поява власне внутрішньої рефлексії (виводить людину за межі неперервного потоку життя, відбувається розрив безпосередніх зв’язків і відновлення їх на новій основі), з чим пов’язане ціннісне осмислення життя, усвідомлюється проблема «з’ясування самому собі своєї власної свідомості» як проблеми нового свідомого досвіду.

Не поглиблюючись у процес поетапного розвитку рефлексії відповідно до становлення свідомості людини в цілому та характеристики форм, зазначимо, що її еволюція відбувається, починаючи від нульової рефлексії, коли людина має наївну свідомість, поглинену буттям. Потім через чуттєво-практичні утворення (звички, настанови, спрямованість) формується поглинаюча рефлексія. Ознакою порівняльної рефлексії є поглинання очевидностями, а визначальною – поглинання «новоєвропейською раціональністю», коли все має отримати наукове обґрунтування. Справжнім інструментом власно особистісного розвитку вважається тільки синтетична і трансцендентальна форми рефлексії – вирішують похідну суперечність абсолютним чином [5, с. 201–205].

З огляду на сутнісні характеристики феномену педагогічної рефлексії слід зазначити, що вона як прояв високого рівня мислинневих процесів, які дають змогу особистості свідомо регулювати, контролювати своє мислення з точки зору його змісту та засобів, є важливим показником сформованості особистісно-ціннісного компоненту інформаційно-аналітичної компетентності. Крім цього, рефлексію вчені розглядають як чинник продуктивності мислинневої діяльності, який дає змогу керівнику зрозуміти хід виконання завдань підлеглим, усвідомити його і в разі необхідності зкоригувати або стимулювати вибір нового напрямку його розв'язання. В особистісній сфері рефлексія охоплює як комунікативні процеси, так і процеси самоусвідомлення, самосвідомості, самоаналізу, допомагає стабілізувати і гармонізувати свій емоційний світ, мобілізувати свій вольовий потенціал, гнучко управляти ним. Вона виступає «гарантом» позитивних міжособистісних контактів, визначаючи такі партнерські якості, як принциповість, терпимість, безоцінне прийняття і розуміння іншої людини, а тому використовується в гуманітарних науках як методологічний засіб міждисциплінарних розробок та пояснювальний принцип. У нашому дослідженні педагогічна рефлексія використовується як пояснювальний

принцип та інтегрований показник ефективності розробленої технології та динаміки розвитку ІАК керівників ПТНЗ.

З метою визначення рівня сформованості педагогічної рефлексії нами було використано діагностику, розроблену та обґрунтовану в дисертації О. Калашникової [1]. В опитуванні брали участь керівники різних структурних підрозділів професійно-технічних навчальних закладів Вінницької, Закарпатської, Луганської, Полтавської, Рівненської, Харківської областей, АР Крим. До педагогічного експерименту було залучено: 89 директорів; 422 їх заступників, з них: 125 з навчально-виробничої роботи, 141 з навчальної роботи, 156 з виховної роботи; а також 104 старших майстрів, 126 методистів. Усього в педагогічному експерименті взяли участь 741 особа зі 101 професійно-технічного навчального закладу.

Одержані результати на початку педагогічного експерименту стали свідченням того, що 62,2% керівників мають середній рівень та 37,8% – високий рівень сформованості педагогічної рефлексії. Виходячи зі сутності педагогічної рефлексії очевидним є висновок, що 100% керівників, задіяних в педагогічному експерименті, мають мислення, яке «дозволяє під час розв'язання завдань виробити найбільш ефективну стратегію і прискорити мислительну діяльність» [2, с. 60].

Однак, одержані результати анкетування щодо рівня сформованості інформаційно-аналітичних теоретичних і технологічних знань і умінь, аналізу продуктів діяльності (аналітичних довідок, результатів моніторингових досліджень, наказів, у яких відображаються висновки за матеріалами перевірок стану підготовки кваліфікованих робітників, поточної інформації про виконання певних розпоряджень тощо), спостереження за інформаційно-аналітичною діяльністю вказують на те, що наявний мисленнєвий потенціал керівники професійно-технічних навчальних закладів використовують не повною мірою. За показниками розвитку когнітивного компоненту інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів встановлена їхня недостатня

поінформованість щодо видів інформаційного пошуку, інформаційно-бібліографічних ресурсів, методів пошуку інформації в Інтернеті, її обробки (аналізу та синтезу), принципів відбору інформації, засобів забезпечення інформаційно-аналітичної діяльності, технологій збереження інформації тощо. Більше половини керівного персоналу професійно-технічних навчальних закладів потребують удосконалення професійної компетентності саме з питань розвитку інформаційно-аналітичних умінь і навичок, опанування основами інформаційно-аналітичної діяльності. Потреба в безпеці (збереження навчального закладу, власної посади) спонукає їх до пошуку інформації в різних джерелах, зокрема наукових працях, необхідній для розв'язання професійних завдань. Але до реалізації цього процесу вони підходять із власного розуміння, часто інтуїтивно, або в разі, якщо на них указують керівники вищих ланок управління. Ними використовується невелика частка соціальної інформації: значна частина з них користується лише офіційними бюлетенями і збірниками наказів МОН України, підручниками, посібниками і окремими періодичними виданнями. Практичні уміння і навички роботи з інформацією з метою підготовки до прийняття управлінського рішення, доповідей на педраду, розроблення методичних рекомендацій нерідко обмежені: використовуються лише статистичні дані та нормативно-правові документи.

Одержані дані на етапі констатувального експерименту вказують на існування певної проблеми – 88,3% керівників ПТНЗ, які ввійшли в експериментальну групу, мають значні утруднення у використанні методів аналізу та синтезу в роботі з інформацією, що негативно позначається на результатах управлінської діяльності. Адаже від рівня розвитку умінь і навичок синтезу залежить здатність до критичного мислення, формулювання висновків, без чого не можливе прийняття ефективного управлінського рішення, розроблення сценаріїв подальшого розвитку процесу підготовки кваліфікованих робочих, підвищення конкурентоспроможності навчального закладу.

Організований нами педагогічний експеримент спрямовувався на розвиток інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів, який здійснюється в процесі їхньої інформаційно-аналітичної діяльності з соціальною інформацією. Технологію проведення педагогічного експерименту визначили одержані нами результати вивчення та аналізу наукової літератури, вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо розвитку інформаційно-аналітичної компетентності, організації інформаційно-аналітичної діяльності, реалізації принципів навчання фахівців у системі безперервної освіти. Здійснене дослідження засвідчило, що відповідно до сучасних тенденцій розвитку професійної освіти педагогічно доцільним є використання таких форм, методів, технологій розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів, які забезпечують тренування інтелекту і вербальних навичок у процесі комунікації та сприяють самовихованню, самовдосконаленню, саморозвитку особистості.

Крім цього, за результатами аналізу літератури з проблеми дослідження доведено, що основоположною в розробленні технологій розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів є ідеї трансформації прогресивних наукових думок і уявлень про цілі та завдання сучасної освіти, пріоритетними серед яких є: усвідомлення цінності людської особистості, яка знайшла відображення в філософії людиноцентризму як нової якості філософського розуміння людини; розвиток її критичної свідомості; уміння працювати з новою інформацією, зміст якої впливає на оцінку подій минулого і сучасного, уможлиблює зміну критеріїв добору інформації, яка продукується суспільством; базування на психофізичних засадах психофізіологічного розвитку.

У процесі проведення експерименту було розроблено та апробовано навчально-методичний комплекс, який охоплює педагогічний проект «Розвиток інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-

технічних навчальних закладів»; навчально-методичний посібник «Інформаційно-аналітична компетентність керівника професійно-технічного навчального закладу: алгоритми ефективної діяльності» та авторський блог «Керівник професійно-технічного навчального закладу». Також були проведені лекції, тренінги, воркшопи, майстер-класи, соконсультації. Серед учасників експерименту поширення одержав електронний портфоліо як технологія розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів. Його структура розміщена в матеріалах блогу <http://petrenko-work.blogspot.com/>, через який також здійснювалося управління педагогічним експериментом, консультування учасників експериментальної групи, взаємодія суб'єктів експериментальної роботи.

За результатами діагностики та аналізу рівнів розвитку педагогічної рефлексії у керівників ПТНЗ експериментальної групи по завершенню експерименту кількість респондентів з високим рівнем сформованості педагогічної рефлексії збільшилась на 21,7%, тобто зросла кількість керівників професійно-технічних навчальних закладів в експериментальній групі, які навчилися аналізувати і узагальнювати ознаки, суттєві для вирішення проблеми (табл.).

Таблиця

Результати порівняння рівнів розвитку педагогічної рефлексії керівників ПТНЗ

Рівні сформованості педагогічної рефлексії (констатувальний експеримент)			Рівні сформованості педагогічної рефлексії (формувальний експеримент)		
Низький	Середній	Високий	Низький	Середній	Високий
0–11	1222	2334	0–11	1222	2334
-	23	14	-	15	22
-	62,2%	37,8%	-	40,5%	59,5%

Таким чином, одержані дані за результатами діагностики педагогічної рефлексії вказують на те, що педагогічна рефлексія не є константною якістю, вона має явно виражений характер у процесі опанування інформаційно-

аналітичною діяльністю як імперативу професіоналізму керівників професійно-технічних навчальних закладів. Той значний потенціал мислинневої діяльності, яким володіє управлінський персонал, має збагачуватися новими знаннями, уміннями і навичками, вдосконалення потребують їхня контрольна-аналітична та дослідницька діяльність через опанування методами аналізу та синтезу інформації. Запроваджені технології розвитку інформаційно-аналітичної компетентності керівників професійно-технічних навчальних закладів у процесі педагогічного експерименту дали їм змогу досягти високого рівня рефлексивності, що сприяє підвищенню ефективності функції контролю й оцінки людиною, насамперед власних розумових дій, а також уможлиблює виявлення та врахування своїх помилок, оцінювання правильності пошуків нових шляхів розв'язання завдань, якими би складними вони не були, критичне ставлення до вибору комунікаційних стратегій у взаємодії із суб'єктами навчально-виховного процесу.

Література

1. Калашникова О. В. Психологические особенности развития педагогической рефлексии: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Калашникова Ольга Владиславовна; Ленинградский гос. обл. ун-т. – СПб., 1999. – 205 с.
2. Паршиков В. И. Актуальные вопросы развития отечественного профессионального образования / В. И. Паршиков // Профессиональное образование в современном мире. – 2012. – № 1 (4). – С. 3–8.
3. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології / Т. І. Пашукова, А. І. Допіра, Г. В. Дьяконов / [За ред. Т. І. Пашукової]. – К.: Знання, КОО, 2000. – 204 с.
4. Петренко Л. М. Професійна освіта і навчання в Україні: сучасні технології управління: методичний посібник / Л. М. Петренко, А. Р. Козак, С. П. Коваленко. – Днепропетровськ, ІМА-прес, 2011. – 152 с.
5. Слободчиков В. И. Основы психологической антропологии. Психология человека: введение в психологию субъективности. Учеб. пособие для вузов / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 384 с.